

Několik poznámek k hybridnímu skládání syntaktických a tvarových druhů¹

Patrik Mitter

ABSTRAKT:

Studie se zabývá rolí hybridního tvoření syntaktických a tvarových slovních druhů v současné češtině. Tento způsob tvoření má u uvedených druhů slov pouze okrajový charakter. V relativně větší míře je doložen u některých druhů číslovek, v omezené míře se uplatnil a uplatňuje při utváření adverbii a interjekcí. Pro utváření syntaktických slovních druhů není tento způsob tvoření relevantní.

KLÍČOVÁ SLOVA:

slovo tvoření, hybridní tvoření, kompozice, syntaktické slovní druhy, tvarové slovní druhy

ABSTRACT:

The paper deals with the role of hybrid constructions of syntactic parts of speech as well as pronouns and numerals. Hybrid constructions play a marginal role in those parts of speech: adverbs and interjections are constructed in this way to a very limited extent, while syntactic parts of speech are never formed in this way. The hybrid formation of the numerals covers most of their types, but it is restricted to those which quantify rank one million or higher.

KEY WORDS:

composition, compound word, word-formative building, element, hybrid word

Popisem složených hybridních substantiv, adjektiv a sloves v současné češtině jsme se již zabývali buď monograficky (srov. Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině /Mitter 2003/ a Hybridní složeniny s prvním komponentem domácího původu v současné češtině /Mitter 2008/) či formou dílčích studií (srov. např. Složená hybridní adjektiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině /Mitter, v tisku, a/, či Několik poznámek k hybridnímu tvoření složených sloves /Mitter, v tisku, b/). Hybridní složeniny ostatních slovních druhů (pojmenovacích i nepojmenovacích) zůstaly zatím stranou našich popisů, neboť se v porovnání s hybridními substantivy a adjektivy jedná o zřetelně mnohem méně početnou, až marginální skupinu výrazů. Cílem naší stati je podrobnější pohled na hybridní skládání syntaktických a tvarových slovních druhů, resp. potvrzení či zpřesnění poznatků z dřívějších zkoumání v této oblasti.² K tvarovým

1 Příspěvek byl vypracován na základě podpory studentského grantového projektu v rámci specifického výzkumu na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

2 Při zpracování studie jsme vycházeli z těchto titulů: Tvoření slov skládáním (Bozděchová 1994), Hybridní slova a některé obecné otázky neologie (Martincová-Savický 1987). Materiálovou základnou pro naše výklady byly následující lexikografické popisy češtiny: Pří-

slovním druhům řadíme v souladu s pojetím akademické Mluvnice češtiny 2 (Petr a kol. 1986) zájmena, zájmenná příslovce a číslovky, k synsémantickým slovním druhům předložky, spojky a částice.

Tvoření složených hybridních adverbíí je v porovnání se stejně tvořenými verby mnohem okrajovějším jevem. Adverbia s pojmenovací funkcí se tvoří často konverzí od příslušných motivujících adjektiv, proto se považují za deriváty, a to i v případě, že sestávají ze dvou, příp. více slovotvorných základů. Z tohoto důvodu není možné považovat za kompozita i výrazy typu *supernádherně*, neboť existenci motivujícího adjektiva (zde *supernádherný*) je třeba v takovýchto případech předpokládat. Opačné případy jsou spíše výjimkou.

Složené interjekce jako specifický slovní druh (část výrazů má pojmenovací funkci, část nikoli) se tvoří převážně juxtapozicí, přičemž hybridně tvořené výrazy nejsou početné, a proto tento způsob utváření interjekcí (stejně jako adverbíí) má marginální charakter. Proces utváření složených interjekcí však není mnohdy záměrným slovotvorným aktem, ale výsledkem sprážením mechanicky řazených slov jako výsledku emocionálních asociací v určité situaci, či kontextu (srov. např. *je-žišmarjá*, *krucínálfagot*, *hergot* apod.). Z hybridně tvořených výrazů jsou doloženy spřežky s první složkou cizího původu, např. *kristepane*, *kristebože*, *prokristapána*, *heršvec*, stejně tak i s první složkou domácí *prachsaфра*, *prach(set)sakra*. Jedná se vesměs o výrazy nespisovné.

Tvoření hybridních prepozic, konjunkcí a partikulí skládáním na úrovni syntetické slovní formy nelze sice a priori zcela vyloučit, ale je to proces zatím nerealizovaný a je otázka, zda je vůbec reálně uskutečnitelný. U konjunkcí je vyloučen zcela, neboť jde o skupinu výrazů početně omezenou a neproduktivní. Partikule jsou naproti tomu produktivním a neuzavřeným souborem výrazových prostředků. Jejich další nárůst je podmíněn činiteli syntaktickými, textovými, resp. komunikačními, nikoli samotným slovotvorným procesem se změnou morfematické struktury příslušné motivující lexikální jednotky. Proto u partikulí stejně jako u ostatních synsémantických slovních druhů nelze uvažovat o jejich slovotvorném utváření.

Produktivním souborem jazykových prostředků (a konkrétně gramatických) jsou i prepozice. Jejich dynamiku zajišťuje proces prepozicionalizace, tj. utváření sekundárních prepozic. Je to proces dynamický, neuzavřený, počet sekundárních prepozic se odhaduje na několik set. Hybridně tvořené syntetické formy nejsou mezi nimi doloženy, o hybridnosti můžeme uvažovat pouze z hlediska rozdílného původu jednotlivých složek víceslovných sekundárních prepozic (srov. *na bázi*, *na principu*, *na konto*, *v centru*, *v dikci*, *ve sféře*, *v intencích*, *na protest proti*, *z titulu*, *v procesu*, *za asistence* apod.).

Hybridně tvořená složená pronomina a pronominální adverbia nejsou v našem materiálu zastoupena, neboť se jedná o zcela uzavřený a neproduktivní soubor výrazů, které sestávají pouze z domácích jazykových prostředků. Složená pronomina a pronominální adverbia tvoří početně omezený, neproduktivní soubor výrazů s dei-

ruční slovník jazyka českého. (1935–1957), Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978/1994/2003) 1., 2. a 3. vydání, Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971/1989), 1. a 2. doplněné vydání, Nový akademický slovník cizích slov (Kraus a kol. 2005).

ktickou funkcí, který je eo ipso tvořen spřežkami vzniklými srústem dvou domácích lexikálních jednotek (srov. např. *tamtudy, taktěž, odsud* apod.).

Hybridní tvoření je naopak zastoupeno u numerálií. Tento nástavbový slovní druh je specifický v tom, že tvoří neuzavřenou, potenciálně nekonečnou řadu pojmenování. Jednotlivé třídy číslovkových výrazů však nejsou zastoupeny ve stejné míře, některé se užívají ve zřetelně větší míře (např. číslovky základní, řadové), jiné nejsou zastoupeny v souvztažnosti ke všem základním, resp. řadovým číslovkám v celém repertoáru číslovek (např. číslovky druhové, souborové, velikostní), přestože lze potenciálně utvořit, resp. jazykově ztvárnit jakýkoli množství (určitý i neurčitý, resp. neuzavřený) obsah. Číslovky se z hlediska formálně-morfologického, syntaktického a sémantického mohou chovat jako substantiva (tj. označují substance), nebo jako adjektiva (označují příznaky substancí), či jako adverbia (označují příznaky příznaků). Při utváření složených hybridních (i nehybridních) číslovek se uplatňuje komplexní kompoziční způsob, juxtapozice i čistá kompozice.

Substantivní charakter mají číslovky dílové (resp. jejich významná část). Hybridní tvoření se uplatňuje u číslovek s jedním komponentem (a to zpravidla s druhým) motivovaným rankem *milión* nebo vyšším, číslovky s komponentem motivovaným nižším rankem než *milión* jsou čistě domácího původu, tj. nehybridní. I tak množství tímto způsobem tvořených číslovek je relativně neomezené, srov. např. běžnější výrazy *osmimilióntina, desetimilióntina, stomilióntina, čtvrtmilióntina, půlmilióntina, dvoumiliardtina, desetimiliardtina* apod. Za motivující výrazy zde mohou být považovány jak číslovky základní (dílové číslovky pak vznikají komplexním způsobem kompozičně-derivačním s využitím sufixu *-tina*), tak i číslovky řadové (výsledné dílové číslovky tak mohou být chápány i jako jejich deriváty s využitím sufixu *-ina* — tomuto pojetí dáváme přednost). Složené hybridní číslovky základní numerické a skupinové se v úzu uplatňují v mnohem menší míře, pokud jsou vůbec utvářeny.

Adjektivní charakter mají číslovky řadové a velikostní. Ty se slovotvorně zakládají na číslovkách základních, stejně tak i číslovky velikostní. Složené hybridní číslovky řadové a velikostní vznikají komplexním způsobem kompozičně-derivačním, srov. řadové číslovky *dvoumilionový, pětimilionový, desetimilionový, stomilionový, půlbilionový, třímiliardový* (všechny s využitím sufixu *-ový*), resp. číslovky velikostní *čtvrtmilionový, sedmimilionový, osmimilionový, půlmiliardový, několikabilionový* (všechny s využitím sufixu *-ový*). Opět se jedná o číslovky s druhým komponentem motivovaným rankem *milión* a vyšším. Složené hybridní číslovky souborové, druhové a úhrnné se v úzu téměř vůbec nevyskytují, právě v návaznosti na vzácný výskyt číslovek typu *milionero, milionery, milionový, miliardero, miliardery, miliardový* apod. v úzu.

Adverbiální charakter mají složené hybridní číslovky násobné s druhým komponentem *-krát*. Ty vznikají juxtapozicí základních číslovek počínajících rankem 1 000 000 s adverbium *krát* (toto adverbium má potenciálně neomezenou spojovatelnost se základními číslovkami), srov. např. výrazy *milionkrát, miliardkrát* apod. Adjektivní charakter mají číslovky násobné s druhým komponentem *-násobný*. Složeniny s tímto druhým komponentem vznikají čistou kompozicí, srov. např. výrazy *miliónnásobný, miliardnásobný* apod. I tento druhý komponent má potenciálně neomezenou spojovatelnost s komponenty motivovanými základními číslovkami.

Z našich dosavadních monografických popisů hybridního skládání v současné češtině (Mitter 2003, 2008) vyplývá, že mezi nejnovější slovní zásobou jsou zastoupena hybridní kompozita jak s prvním komponentem cizího původu, tak s prvním komponentem domácího původu (resp. prvním komponentem zdomácněným). Podle našich zběžných odhadů převažuje první uvedený typ kompozit, což je dáno především produktivitou některých, ve slovtvorném systému češtiny již déle existujících komponentů novějších (např. *bio-*, *euro-*), či komponentů novějších (např. *kyber-*, *e-/e*, *i-/i*, *nano-* apod.), přičemž počet takovýchto novějších komponentů přejímaných z cizích jazyků se neustále zvyšuje. To je rozdíl oproti prvním komponentům domácím (resp. zdomácněným), jejichž repertoár se rozšiřuje jen ojediněle.

Mezi hybridními kompozity s prvním komponentem cizího původu jsou nejvíce početně zastoupena substantiva (jejich podíl v rámci tohoto typu kompozit je zhruba 95 %), zastoupena jsou dále adjektiva (s podílem zhruba 4 %), ostatní slovní druhy — zvláště číslovky, citoslovce — představují zbylý, zhruba jednocentní podíl všech kompozit tohoto komponentosledu.

Mezi hybridními kompozity s prvním komponentem domácím převažují mírně substantiva (mají přibližně 60% podíl), následují adjektiva (jejich podíl představuje necelých 40 %), na ostatní slovní druhy — zvláště na slovesa a číslovky — připadá zbylé 1% kompozit tohoto typu.

Další bádání v oblasti hybridních kompozit by se mělo orientovat na následující jevy:

- 1) na přední i koncové komponenty nově zformované jejich vydělením z motivujících cizích slov a to na komponenty jak přední, tak i koncové — na proces jejich proflace, začleňování do slovtvorného systému češtiny a následně na jejich produktivitu;
- 2) na případné nově vzniklé významy u předních i koncových komponentů cizího původu, na polysémii těchto komponentů, resp. na jejich směřování k homonymii;
- 3) na nesklonná adjektiva (povětšinou cizího původu), která by mohla ve spojení se substantivem domácího původu (formou juxtaopozice) směřovat k syntetické hybridní formě pojmenování, např. *live vystoupení*, *crazy pořad*, *alko nápoj*, *copy obchod* apod.;
- 4) na nová pojmenování s prvním komponentem (zkráceným) v iniciálové podobě, jako např. *e-čeština/ečeština*, *e-obchod/eobchod*, *i-noviny/inoviny*, *i-nákup/inákup*, *mvzkaz* apod.
- 5) na nově se objevující chrématonyma, a to především názvy firem (logonyma) a názvy sériových výrobků (sérionyma), srov. např. propriální názvy s prvním komponentem *euro-*: *Eurokámen*, *Eurospol*, *Eurostav*, *Eurovlak* apod.;
- 6) na hybridní substantivní kompozita s prvním komponentem domácího původu a druhým komponentem cizího původu, a to na pojmenování jak apelačního, tak i propriálního charakteru, např. *malobankovnictví*, *velkoklub*, *sebekultivace*, *spolumanažer*, *plynoservis*, *Spolchemie*, *Stavoprojekt*, *Teploefekt* apod.;
- 7) na uplatnění jednotlivých způsobů utváření hybridních kompozit obou výše uvedených typů;

- 8) na sémanticko-syntaktickou charakteristiku takto utvářených hybridních kompozit;
- 9) na konkurenci hybridních kompozit a jejich sémanticky ekvivalentních pojmenování typologicky velmi podobných (domácích kompozit) i odlišných (např. derivátů);
- 10) na příslušnost takto vzniklých kompozit k různým útvarům, resp. poloútvaramům češtiny a na jejich uplatnění v textech jednotlivých funkčněstylových oblastí.

SHRNUTÍ A ZÁVĚR

U adverbii a interjekcí, stejně tak i u synsémantických a nstavbových slovních druhů má hybridní tvoření pouze marginální charakter. Výjimku představují pouze složené číslovky, u nichž se hybridizace uplatňuje při tvoření některých druhů číslovek obsahujících komponent motivovaný číslovkou ranku *milión* nebo vyššího.

BIBLIOGRAFIE:

- (1935–1957): *Příruční slovník jazyka českého*. Praha: Školní nakladatelství, Státní nakladatelství, SPN.
- (1960–1971/1989): *Slovník spisovného jazyka českého*. 1. a 2., dopl. vyd. Praha: Academia.
- (1978/1994/2003): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 1., 2. a 3. vyd., Praha: Academia.
- Bozděchová, I. (1994): *Tvoření slov skládáním*. Praha: ISV.
- Kraus, J. a kol. (2005): *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Martincová, O. — Savický, N. (1987): Hybridní slova a některé obecné otázky neologie, *Slovo a slovesnost* 48. 2, s. 124–139.
- Mitter, P. (2003): *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Mitter, P. (2006): *Kompozice v kontextu současné češtiny*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Mitter, P. (2008): *Hybridní složeniny s prvním komponentem domácího původu v současné češtině*. Ústí nad Labem: UJEP.
- Mitter, P. (v tisku, a): *Složená hybridní adjektiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině*.
- Mitter, P. (v tisku, b): *Několik poznámek k hybridnímu tvoření složených sloves*.
- Petr, J. a kol. (1986): *Mluvnice češtiny 2*. Tvarosloví. Praha: Academia.